

IRÁNYTÚVEL

POMOGÁTS BÉLA

A szárszói beszéd

Irodalmunknak és történelmünknek, ahogy ez más nemzetek és kultúrák esetében is közösségi hatóerőt jelent, vannak klasszikus magaslatra emelkedett beszédei (előadásai, szónoklatai). Talán elegendő, ha a 19. század magyar szónoklati hagyományából Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Tisza Kálmán nevezetes felszólalásaira emlékeztetek, vagy 20. századi beszédiródmunk köréből Tisza István, Apponyi Albert, Bethlen István, Bajcsy-Zsilinszky Endre, későbből Nagy Ferenc és Nagy Imre emlékezetes beszédeire hivatkozom. Természetesen írók nevéhez is köthető ez a nemes hagyomány, gondolok Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula és Németh László előadásaira, szónoki fellépéseire. Ezek közé a történelmi jelentőségű megszólalások közé tartozik Németh László nevezetes *Szárszói beszéde*, amely hetven esztendeje hangzott el a népi írók által egybehívott találkozón, hogy azóta is viták és tanácskozások tárgya legyen, azóta is megmozdítsa a nemzet lelkiismeretét. Súlyos időkben hangzott el, a magyar történelem egyik válságos pillanatában, midőn a nemzeti közösség is igényelte, hogy a többnyire hatalomvágyó politikusok nemegyszer üres szócséplései közepette az írók is megszólaljanak – és ezzel a nemzet lelkiismerete szólaljon meg, a maga csendesebb szavával kínálván szellemi és morális alternatívát a politika gőgös és üres retorikája helyett.

A háborús események végső kimenetelének és az ország, illetve a nemzet várható sorsának megítélése adott feladatot és tartalmat az 1943. augusztus 23. és 29. között a népi író tábor vezető személyiségei, mindenekelőtt a jó emlékezetű Püski Sándor által (tulajdonképpen második alkalommal) megrendezett *Szárszói Találkozó*nak. Nekem most az a feladatom, hogy annak a történelmi szerephez jutó előadásnak a jelentőségéről szóljak, amelyet a tanácskozás harmadik napján Németh László tartott, és amely *Szárszói beszéd* címmel vált a magyar politikai irodalom egyik klasszikus művévé. Helye ott van a közéleti beszéd klasszikusai között. A beszéd természetesen nem váratlanul szólaltatta meg Németh László történelmi felismeréseit és szorongásait, előzményei között ott találhatók például az 1942 novemberében rendezett lillafüredi írótalálkozó és az 1943-ban Nagyváradon tartott előadások, valamint az a polémia, amelynek során Németh *Népi író* címmel fejtette ki nézeteit.

A lillafüredi találkozón Németh, mondhatni, gyakorlatias javaslattal állt elő, közelebbről azzal, hogy a magyar íróknak miként lehetne szerepet és feladatot adni a népművelésben. Arra a hivatalos helyről feltett kérdésre, hogy tudniillik az író mit tehet a háborúban álló ország és a háborús viszonyok szorításában élő nemzet érdekében, és hogy ezt a feladatvállalást az államhatalom miként segíthetné, a következőkkel válaszolt: „Támogassa az alkotók és a különféle értelmiségiek munkáját (mert ma már a parasztságnak, a munkásságnak is van

értelmisége), gyarapítsa és tolja mennél inkább előtérbe a nép előtt a nagy szellemi közmunkákat. A cél az volna, hogy minden községbe, minden iskolába kerüljön, vagy támadjon egy-egy olyan ember, aki műveltséggel, öntudattal telíti környezetét. Ezeknek az embereknek persze segítőeszközök is kellenek; ezek közt legfontosabbak a könyvtárak.”

Az 1943 júniusában Nagyváradon tartott beszédben (amely eredetileg *Kisebbségi sors* címmel a Magyar Élet című folyóirat 1943. hatodik számában jelent meg) Németh László fiatal hallgatóság előtt beszélt arról, hogy a kisebbségi sorsból szabaduló erdélyi magyarok előtt milyen tennivalók állnak. Németh annak a fontosságára figyelmeztetett, miszerint a kisebbségi sorsban kialakított és tanúsított közösségi erkölcsöt: a felelősségvállalás, a józan számvetés és az egymás iránt tanúsított szolidaritást a „hazatérés” után, tehát a többségi helyzetben is mindenképpen fenn kell tartani. „A nagy ellenség ellen - jelentette ki - nagy lelket kell növesztetni. Engem a világháború rémségei közt ez tölt el csaknem optimizmussal: Európában sokkal több erkölcs lappang, mint hittem. A kis népek, csoportok, egyének hősiesebben védik jellegüket, mint a civilizáció langyos fürdője után várni lehetett. Még a magyarságban is javára csalódtam. Nos, a kisebbségi embernek, akár magyar, vagy holland, vagy hindu, ilyesformán kell hűségben, halálraszántságban, áldozatkészségben fokozottan fegyverkeznie. Az elnyomás arzenáljai ellen a katakombák arzenáljait kell megépítenünk.”

A *Népi író* című, tulajdonképpen vitairatnak is tekinthető tanulmány valamivel korábbi keletű, viszont jóformán teljes gondolatkörben foglalja össze Németh László véleményét a népi irodalomról és ezzel összefüggésben a magyar kultúra akkori helyzetéről és időszerű tennivalóiról. Korábban Cs. Szabó Lászlónak *Mérleg* című, a Nyugatban közreadott tanulmánya vetett számot ezekkel a kérdésekkel, erre reflektált Németh László írása, amely azután terjedelmes vitát váltott ki, ebben nem csak Veres Péter vagy a népi írómozgalommal kapcsolatokat ápoló, máskülönben kommunista erdélyi író: Nagy István szólalt meg, hanem olyan baloldali politikai figurák is, mint Marosán György, aki akkor még a szociáldemokrata pártban tevékenykedett. Németh és a szociáldemokrata, illetve kommunista baloldal között nem először és nem utoljára éleződtek ki a feszültségek, ennek hátterében nagyrészt az volt található, hogy mindkét baloldali csoportosulás, a demokrata és a diktatúrára hajló egyaránt bizonyos mértékig elhanyagolta azokat a nemzeti tapasztalatokat és tennivalókat, amelyeket az író megkerülhetetlennek tartott.

Ahogy Németh akkori írásai általában a népi irodalom helyzetéről és protagonistáiról rajzolt összegző kép is azokat a súlyos aggodalmakat szólaltatta meg, amelyeket a világháború második szakaszába fordult történelmi események hívtak elő. A tanulmány írója akkoriban nemegyszer küszködött azzal a felismeréssel, miszerint a magyarság – mindenekelőtt vezetőinek, a „politikai osztálynak” a tétovázása és késedelmessége miatt - képtelen lesz saját sorsának befolyásolására és (hasonlóan az első világháború végén tapasztaltakhoz) jóformán minden megfontoltság és cselekvő akarat nélkül engedi át magát a végzetesre bekövetkező eseményeknek, amelyek számára természetesen nem lesznek kedvezőek. „A magyarság újabbkori balsorsának én (sokszor meg-

írtam) azt tartom – olvasom a nagyívű tanulmány befejezését -, hogy a világhistoria órája gyorsabb volt, mint a mienk. Mire mi kiérleltünk volna valamit, kinn kaszára érett a kor. Az utolsó százötven év katasztrófái: csupa májusi aratás. Ez ellen egy védelem van, ha belső nemzeti folyamatainkat, amennyire lehet, függetleníteni tudjuk – nem a kor eszméitől, hanem a kor beavatkozásaitól. A népi irodalomnak is erre van szüksége. Értékes hazai növény ez; a világszelekkel együtt hajlongó. Ha védeni s nevelni tudjuk: egy nemzet is elfér az árnyékában. Üldözés, erőszak, megszállás nem fog rajta. De jaj neki, ha mi magunk tesszük törzsére a fűrészt: a hűtlenséget.”

Tulajdonképpen több írást is felidézhetnék azok közül, amelyek mintegy előkészítették a *Második szárszói beszéd* gondolatmenetét. Németh nem minden belső vívódás nélkül vállalkozott arra, hogy engedve Püski Sándor hívásának, átránduljon a Szárszón tanácskozó írók közé, és felszólaljon a nevezetes tanácskozás harmadik napján (augusztus 25-én). Előadásának akkor tekintélyes sajtóvisszhangja volt, és azóta tekintélyes irodalma van, amely a kezdeti (még a nyolcvanas években is) megmutató elhatárolódás vagy értetlenkedés után mára egyértelműen igazolta Németh okfejtésének indokoltságát, arra a mindenképpen helyeselhető megítélésre jutva, miszerint a szárszói találkozó máig sugárzó legfontosabb eseménye Németh László előadása volt. Vannak irodalmunk és művelődésünk sok százéves múltjában olyan művek: főként költemények, de prózai írások és tanulmányok, illetve előadások is, amelyek minden másnál érvényesebben és határozottabban vetettek számot a nemzet történelemformáló tapasztalataival. Néhány Ady-, Babits-, József Attila-, Illyés-versre, néhány Móricz Zsigmond-, Babits Mihály-, Kosztolányi Dezső-, Szabó Dezső-, Németh László-, Kodolányi János- és Déry Tibor-regényre, illetve elbeszélésekre és ugyancsak néhány Széchenyi Istvántól, Kossuth Lajostól, Deák Ferentől, Tisza Istvántól, Teleki Páltól és Nagy Imrétől származó politikai beszédre gondolok. Kétségtelen, hogy Németh László szárszói felszólalása is köztük tartozik. (Érdemes lenne egyszer összeállítani ezekből egy történelmi szöveggyűjteményt.)

A nevezetes beszédnek itt és most csak két fontos motívumát idézem a hallgatóság figyelmébe – hiszen magáról a beszédről (háttéréről, fogadtatásáról, következményeiről) egy egész könyvet lehetne írni vagy összeállítani. Nos, ez a két rendkívül fontosnak és találónak tartott eszmei motívum nézetem szerint a következő: először is a nemzet sorsának várható alakulása, másodsor pedig a kívánatos nemzeti stratégia felvázolása, a kettő természetesen szervesen összefügg. A hamarosan bekövetkező történelmi változások felől a szárszói szónoknak nem voltak kétségei – szemben azzal, hogy az első napon fellépő Erdei Ferenc már előre helyeselte azokat a radikális átalakulásokat, amelyek azután a szovjet megszállás és a kommunista hatalomátvétel következtében rövidesen bekövetkeztek. Erdei véleményével ellentétben Németh László pontosan tudta és ki is mondta, hogy a szovjet megszállásnak milyen súlyosak lesznek a következményei. „Én ezt a háborút – idézem a beszéd egyik lényeges megállapítását – az első pillanattól mély pesszimizmussal néztem. Nemcsak a háború pusztításaitól: megszállásoktól, bombázásoktól, a legjobbak elhurcoltatásától féltettem azt, amit idáig csináltunk, sokkal inkább a háború utáni

>rendezés<től. Az az >üdvösség<, amellyel Európa fog megajándékozni, nem az lesz, amely társadalmunk halk folyamataiban készül. Nem is lehet, hisz azokat odakinn senki sem ismeri. Előrelátható volt, hogy kívülről neveznek ki ránk >megváltók<-at, s mint minden kinevezésnél, ennél is a protekció érvényesül: a dugaszban levők közül az lesz a >poglavnik<, akit a külföldön élő tanácsadók s hazai sugalmazóik a legalkalmasabbnak tartanak. Mondjuk-e, hogy ezek a tanácsadók – még a jóindulatúak is - keveset tudnak a magyarság valódi állapotáról, a rosszindulatúak pedig első dühükkel épp az ellen fognak fordulni, ami itt a bennszülöttek védelmére fölépült, s az ő illetékességüket vitássá teheti.” Amitől itt Németh László féltette a magyarságot, az, jól tudjuk, hiszen bőviben vagyunk a tapasztalatoknak és az ismereteknek, néhány esztendő múlván valóra vált.

A *Szárszói beszéd* másik fontos, legalábbis számomra igen fontos megállapítása az volt, amit a szónok az értelmiség szerepéről, helyzetéről és küldetéséről mondott. Németh László, számos írása tanúsítja, nem csak tanulmányai, regényei és drámai művei is, hogy az „értelmiségi társadalom” utópiájában találta meg azt a szellemi és erkölcsi stratégiát, amely hite szerint képes lehet kivezetni az emberiséget és a magyarságot a modern kor folyamatos válságaiából. Ennek az „értelmiségi társadalomnak” az ideálját, de így is mondhatom, az utópiáját mutatta fel a nevezetes beszéd zárógondolataiban. „Én az osztálytalan társadalmat - jelentette ki -, ha az nemcsak névleg van meg, de az emberek műveltségében is, másnak, mint értelmiségi társadalomnak el sem tudom képzelni. Ez az osztály az, amely a többit lassan magába ölelheti. [...] Nincs tehát semmi oka annak az értelmiségnek, amely ezt a nevet megérdemli, csüggedten szállnia a jövő zűrzavarába. [...] Én pedig azt mondom: sosem volt ilyen szép értelmiségi embernek lenni, mint ma. Csak az értelmiség hivatását ne felejtsek el. Értelmiségi foglalkozásukat föladhathatják, válhatnak munkakönyvet, elmehetnek szőlőt kapálni, azt azonban ott is tudniok kell, hogy értelmiségi emberek s ma az értelmiség a Noé bárkája. Benne ring mind az a hagyomány, küzdelem, emlék, amit az izgalomba jött emberiség tán hajlandó volna fölládozni. S benne menti magát a Jövő nagy utópiája is: az osztályok valódi összeölekezése – egy megtisztult értelmiségi kultúrában.”

Az imént jelzett két stratégiai mondanivaló természetesen szorosan összefüggött egymással: a magyarság sorsát és a magyar értelmiség sorsát nem is lehetett volna egymástól elválasztani. Ebben a tekintetben a szárszói szónok nem csak „ideológusnak”, hanem „jövendőmondónak” is bizonyult – a magyar értelmiség szinte folyamatos közéleti szerepvesztésének (amelyet, fájdalom, csak ritka történelmi pillanatokban, így 1956 őszén és 1989-1990-ben lehetett elkerülni vagy csökkenteni), tehát ennek a szerepvesztésnek a veszedelmét és következményeit Németh igen jól érzékelte. A *Szárszói beszéd* éppen azt szolgálta, hogy ezt a veszedelmet valamiképpen el lehessen háritani, legalább oly módon, hogy a magyar értelmiség legyen tudatában annak, hogy mi történik hazájával, és mi történik vele. Ebben a tekintetben Németh László gondolatai, jóllehet megfogalmazásuk óta éppen hét évtized telt el, ma sem veszítettek aktualitásukból: tanulni lehet és kell tőlük az előttünk álló évtizedekben is.